

Den här dagen...

Kära Syster och Kusin,

Avtalet mellan Eders Majestät och mig och våra två Stater har undertecknats i dag på de villkor Ni själv föreslagit. Eftersom jag var helt inställd på att så fort som möjligt komma fram till den tidpunkt som skulle innebära ett närmare förbund med Er, ville jag inte lyssna på de skäl som mina ekonomiska rådgivare hade att åberopa för att uppskjuta avtalet och förhandla vidare. Jag följde uteslutande mina personliga känslor och mitt förtroende för Er, förvissad om att förtroendet mellan två stora suveräner var den starkaste och enda grunden värdig oss. (Proschwitz)

Med dessa ord vänder sig Gustaf i ett brev daterat den 19 oktober 1791 till Rysslands kejsarinna Katarina den stora, systerdotter till Adolf Fredrik och således Gustafs kusin. Anledningen är det märkliga fördrag som den 19 oktober 1791 ingicks mellan Ryssland och Sverige och undertecknades i Drottningholm.

Sjuttonhundratalets europeiska utrikespolitik kännetecknas visserligen av ständiga, mångfaldiga och skiftande allianser. Ändå kan denna överenskommelse och den hjärtliga tonen i brevet förvåna. Bara ett år efter freden i Värälä, ingick man nu ett förbund med den tidigare arvfienden. Sedan kriget i Finland avslutats i vad som kanske bäst kan beskrivas som oavgjort – utan landavträdelser men med vinsten att Rysslands ställning som garant för frihetstidens författning upphörde – hade Gustaf återupptagit korrespondensen med Katarina.

Hur den svenska utrikespolitiken skulle sett ut om Gustaf III inte mördats är ett av de kittlande kontrafaktiska scenarierna i svensk historia. De taktiska dragen under slutet av hans liv är särskilt svåra att bedöma, då de ter sig som förberedelser och projekt som aldrig förverkligas utan avbryts av mordet. Fördraget bör ses i detta perspektiv. I ett lite kortare perspektiv är det visserligen lätt att se vad de två suveränerna kunde tänka sig vinna. Skulle det ena landet attackeras var det andra skyldigt att hjälpa. En fördel för Gustaf, förutom subsidier på 300.000 rubel årligen, var också att Danmark inte var en del av överenskommelsen: just den rysk-danska alliansen hade ju varit det stora problemet som låg bakom finska kriget. En fördel för Katarina var att Sverige kunde ses som ett värn mot Preussen och England. Genom

att släppa det strategiska inringandet av Sverige fick man ett värn mot ett större hot. Allt detta är lätt att se. Det som är svårare att avgöra är den större bilden och de möjliga drag som låg ett par steg längre fram.

Här är Gustafs förhållningssätt till den franska revolutionen och hur han tänkte handla den stora bakomliggande frågan. Omvälvningen hade skakat om Gustaf inte bara som statsman utan också på det privata planet. Frankrike var fortfarande den viktigaste svenska allierade på kontinenten, och Gustaf hade medvetet arbetat på att stärka kontakterna inte bara på diplomatins område utan också på kulturens. Även på det personliga planet hade han starka band till landet. Under sommaren 1791 befann sig Gustaf i Aachen, där de franska emigranterna, bland dem kungens bror (*Monsieur*), hade samlats. Man väntade på att kungafamiljen skulle ta sig ut ur landet, och när de arresterades på sin flykt till Varennes den 21 juni, kom det som en chock. Gustafs brev till sin bror hertig Karl av den 14 juli vid denna tidpunkt vittnar om äkta rörelse men också om drömmar om politisk handling:

Händelserna i Frankrike har nått ett ohållbart tillstånd av kris som snart kommer att ges en riktning. Man talar om ett förbund av furstar med de mest skilda intressen för att återinrätta Kungen av Frankrike. Om Preussens och Österrikes flaggor förenas med Spaniens, Sardinien och kanske England-Hannovers, och marscherar mot franska gränsen, skulle det vara ett tidigare ej skådat fenomen i detta sekel som är så rikt på händelser utöver det vanliga. (Proschwitz)

I ett sådant tänkt förbund kom han alltmer att tilldela sig själv en central roll och var övertygad om att Katarinas hjälp var av nöden. När ett samlat angrepp från Europas stora kungahus på det revolutionära Frankrike verkade allt mindre sannolikt, började han istället att fantisera om en landsättning av rysk-svensk trupp i Normandie.

Efter att fördraget undertecknats skickade Gustaf en detaljerad invasionsplan till Katarina. Tanken var nu att delar av den ryska flottan skulle övervintra i Karlshamn för att sedan tillsammans med svenskarna landsättas i Normandie under våren. Katarinas svar är undvikande och förhållande: hon vill invänta klart besked från den österrikiske kejsaren. Kejsarinnan kan mycket väl ha spelat med i detta för att utnyttja Gustafs idealistiska läggning. Erik Lönnroth talar om en "inferniskt skicklig psykologisk krigsföring", att "Gustaf skulle lockas in i ett töcken av heroism, där hans planerande och aktivitet skulle bli helt absorberade, så att man slapp honom i den verkliga politiken, den som gällde Rysslands gränser". Något år det hållet kan också sägas ha skett, även om Gustaf å sin sida inte var fullt så renhjärtat svärmisk som Katarina nog inbillade sig. Gustafs tänkta roll i återupprättandet av Frankrike var ämnad att stärka alliansen, vilket också skulle gjort honom oberoende av Katarinas stöd. Därtill tycks han ha räknat med att de franska aristokraternas erfarenheter skulle ha en lugnande effekt på den inhemska adelsoppositionen. När

de fick se vad opposition mot överheten ledde till, skulle de nog komma på andra tankar.

"Sådan är världens gång." (1791, konstnär okänd, Bibliothèque nationale). Propagandablad från det revolutionära Frankrike riktad mot försöken att restaurera monarkin. På bilden ser vi Europas statsöverhuvuden: som dragdjur kejsaren av Österrike, som manas på av sin syster Marie-Antoinette, medan Gustaf III på kuskbocken snarare använder sin piska. Bakom honom, ovanpå vagnen, står Katarina den stora. Mer allegoriskt representerade är Tysklands furstar inuti vagnen, liksom de franska dito som skjuter på och den katolska hierarkin (i bakgrunden till höger). Längst till vänster i bakgrunden ses William Pitt den yngre, Storbritanniens premiärminister, med den lilla pratbubblan "bon voyage".

Vi kommer aldrig att få veta vilka konsekvenser detta förbund hade fått om Gustaf fått utveckla sina planer. Efter att i oktober ha undertecknat avtalet tvingades Gustaf av den ekonomiska situationen att sammankalla den riksdag som tog sin början i januari 1792, och strax därpå följde som bekant mordet på kungen. Någon räddningsaktion för Frankrike skulle aldrig äga rum. För eftervärlden som sitter med facit i hand, har det varit lätt att avfärda Gustafs planer som fullkomligt verklighetsfrämmande. Men även om just idén om en invasion via norra Frankrike varit mindre trolig, är det knappast otänkbart att Sverige skulle spelat en mer central roll i revolutions- och senare Napoleonkrigen än vad som blev fallet.

Kusinerna förenades i sitt hat mot den franska revolutionen, även om förbundet i sig inte baserades på några konkreta överenskommelser i denna fråga. Huruvida Katarina skulle ha varit delaktig i någon insats mot Frankrike är tveksamt. Man har bedömt att hon varit ganska nöjd med att revolutionshändelserna sysselsatte resten av Europa medan hon kunde ge sig hän åt huvuduppgiften att stävja Polens självständighet. Men man kan också hävda att agerandet mot Polen, utöver det uppenbara egenintresset, hade en ideologisk komponent. Polen hade skaffat sig en skriven konstitution inspirerad av den amerikanska och präglad av upplysta maktodelningsläror. Den andra delningen av Polen (1792) motiverades av Katarina som ett ingripande mot denna "jakobinism". Den franska revolutionen fick henne att omvärdera upplysningens läror, i den mån de kom i konflikt med enväldets principer, och i februari 1792 publicerades också en proklamation menad att skydda de ryska undersåtarna från fransmännens destruktiva läror. I fortsättningen skulle Ryssland också stå som autokratins försvarare under Napoleonkrigen.

I efterhand är det alltså lätt att se en kontinuitet i Tsarrysslands agerande och ideologiska självförståelse. Den intressanta frågan gäller snarare kontinuiteten i det svenska agerandet. Sveriges agerande efter 1809 och den neutralitet som fram tills alldeles nyligen varit ledande för utrikespolitiken, gör det lätt att glömma att Sverige under Gustaf III faktiskt var en av de mest pådrivande krafterna för en antijakobinsk politik. Kanske hade vi fått se honom i spetsen för den "hord av slavar, förrädare och sammansvurna kungar" som i Marseljäsens hotar det revolutionära Frankrike?

Alfred Sjödin, styrelseledamot i Sällskapet Gustaf III

Litteratur:

Gustave III par ses lettres, édition par Gunnar von Proschwitz (Stockholm: Norstedt, 1986) (Svenska Akademiens handlingar från år 1986; 8)

Katarina II och Gustaf III: en återfunnen brevväxling / tolkning, inledning och kommentar av Gunnar von Proschwitz (Stockholm: Norstedt, 1998)

Lönnroth, Erik. *Den stora rollen: Kung Gustaf III spelad av honom själv* (Stockholm: Norstedts, 1986) (Svenska Akademiens handlingar från år 1986; 1)